

Karel V

Karel V als ridder van de Orde van het Gulden Vlies, anoniem portret uit de verzameling Hertog van Buccleuch en Queensberry. (Northhamptonshire, Boughton House)

Gerben Graddesz Hellinga

Karel V

Bondgenoten en tegenstanders

WALBURG PERS

© 2010 Gerben Graddeesz Hellinga, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag voorzijde:

Karel V op ± 15-jarige leeftijd. Een van de vele kopieën naar een verloren gegaan portret door Bernard van Orley. (Parijs, Musée du Louvre)

Afbeeldingen omslag achterzijde:

Keizer Maximiliaan I van Duitsland en zijn familie. Door Bernhard Strigel, vroege 16de eeuw. (Wenen, Kunsthistorisches Museum)

Karel V met hond. Door Jacob Seisenegger, 1532. (Wenen, Kunsthistorisches Museum)

Paul Paulus II sticht in 1538 vrede tussen Karel V en Frans I. Fresco door Taddeo Zuccaro. (Caprarola, Palazzo Farnese)

Met dank aan:

A Dijkstra-Kruit, R. Goudriaan, L. Panhuysen en H. Warris

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen

Vormgeving binnenwerk: André Klijsen, Villa Y, Den Haag

ISBN 978.90.5730.670.9

NUR 688

Inhoud

	Inleiding	7
1	De erfgenaam	13
	De vele erfenissen van Karel van Gent	13
	Koning Carlos I van Spanje	15
	Keizer Karel V van Duitsland	18
	Het dynastieke beleid van de Habsburgers	19
	De wereldpolitiek	21
	Toenemende problemen	23
2	Opvoeders, adviseurs en financiers	27
	Willem van Croÿ, Heer van Chièvres	27
	Adriaan Boeyens	28
	Desiderius Erasmus	29
	Mercurino di Gattinara	31
	De verovering van Amerika: de conquistadores	32
	Jacob Fugger	35
3	De lastige Lage Landen	39
	Het Bourgondische Rijk in het begin van de 16de eeuw	39
	Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk	42
	Margaretha van Oostenrijk	45
	Maria van Hongarije	49
	Karel van Gelre	53
4	Het onrustige Spanje	59
	Spanje in het begin van de 16de eeuw	59
	Ferdinand van Aragon	61
	Ximenes de Cisneros	64
5	Het versnipperde Duitsland	69
	Duitsland in het begin van de 16de eeuw	69
	Maximiliaan I van Duitsland	70
	De keizerverkiezing	72
	Ferdinand van Habsburg	73
6	Het Rome van de Pausen	77
	De Pauselijke Staat in het begin van de 16de eeuw	77
	Leo X	79
	Adrianus VI	82
	Clemens VII	84
7	De Hervorming als splijtzwam	89
	Maarten Luther	89
	Frederik de Wijze	96
	Het Schmalkaldisch Verbond	99
	Paulus III en het Concilie van Trente	100
	De contrareformatie	102
8	De modernisering van de oorlogvoering	105
	Nieuwe wapens en een nieuwe tactiek	105
	Ridder Bayard	108
	Giovanni delle Bande Nere	111
9	Het vijandige Frankrijk	117
	Frankrijk in het begin van de 16de eeuw	117
	Frans I	117
	De hertog van Bourbon	123
10	Het onvoorspelbare Engeland	129
	Engeland in het begin van de 16de eeuw	129
	Hendrik VIII	130
	Thomas Wolsey	135
11	Het Italiaanse strijdtoneel	141
	Italië in het begin van de 16de eeuw	141
	De Italiaanse oorlogen	143
	De stadstaten van Italië	144
12	Het Turkse gevaar	151
	Het Ottomaanse Rijk in het begin van de 16de eeuw	151
	Suleyman de Grote	153
	Khairaddin Barbarossa	159
	Andrea Doria	163
13	De erflater	167
	Het mislukken van een grandioos ideaal	167
	De jaren van desillusie	169
	Filips II	171
	Willem van Oranje	174
	Beknopte bibliografie	176

Vier heersers over de Nederlanden bij de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd. Van links naar rechts: Maria van Bourgondië, Maximiliaan I, Filips de Schone en Karel de Vijfde. Houtsnede door Jacob Cornelisz van Oostsanen, 1518. (Amsterdam, Rijksprentenkabinet)

Inleiding

Het begin van de Nieuwe Tijd wordt vaak gesteld op 1480 en de eerste helft van de 16de eeuw wordt wel de Hoge Renaissance genoemd. De periode 1480-1560 was echter niet alleen een periode van vernieuwing, maar ook van het voortbestaan van meningen, instellingen en opvattingen uit de middeleeuwen. Een overgangperiode dus, en keizer Karel V, de heerser over het grootste deel van West-Europa, was daarvan een typische vertegenwoordiger. Hij leefde van 1500 tot 1558 en heeft op de ontwikkelingen van zijn tijd niet alleen zelf grote invloed uitgeoefend, maar er zelf ook de invloed van ondervonden. Karel was namelijk als gevolg van de waarden en idealen die hij van zijn opvoeders en adviseurs meekreeg in veel opzichten nog een middeleeuwer. Geconfronteerd met de problemen van de Nieuwe Tijd ging hij daar lang niet altijd verstandig mee om. In dit boek willen wij een overzicht geven van de invloeden die op Karel hebben ingewerkt, de landen die hij moest besturen of waartegen hij ten strijde trok, de vorsten die zijn medestanders of zijn vijanden waren. Het kan de lezer helpen te begrijpen waarom het de machtigste vorst van zijn tijd niet is gelukt zijn idealen, het creëren van één groot samenhangend West-Europa dat een krachtig tegenwicht kon bieden tegen de oprukkende Turken, en het effectief bestrijden van de hervormingsbeweging, te verwezenlijken. Dat was namelijk niet alleen omdat hij intellectueel maar matig begaafd was, maar kwam ook door het feit dat zijn idealen domweg niet realiseerbaar waren in het Europa van zijn tijd.

In dit boek wordt Karels leven niet gedetailleerd behandeld, er zijn immers al zoveel uitgebreide biografieën verschenen over deze tot de verbeelding sprekende figuur. Maar een korte algemene biografie van Karel V is natuurlijk wel aan de orde: dat is hoofdstuk 1 van dit boek. Daarna volgt een introductie van Karels voornaamste opvoeders en adviseurs, en van degenen die hem de financiële middelen verstrekten voor het uitvoeren van zijn beleid. In de hoofdstukken 3, 4 en 5 volgt een beschrijving van de landen die hij regeerde – de Lage Landen, Spanje en Duitsland – en de belangrijkste figuren met wie hij in die landen te maken had. De pausen van Rome, die soms Karels medestanders waren en soms zijn vijanden maar die in beide gevallen een cruciale rol speelden in de politiek van die tijd, worden beschreven in hoofdstuk 6. De reactie op de misstanden van de Rooms-katholieke Kerk, de hervorming, komt in hoofdstuk 7 aan de orde. De hervorming kan gezien worden als het grootste probleem waarmee Karel werd geconfronteerd, maar hij had veel meer problemen. Hij heeft vrijwel zijn hele leven oorlog gevoerd. ‘Moeten voeren’, zou hij later verontschuldigend beweren, maar dat is maar zeer gedeeltelijk het geval. Omdat oorlogen zo’n belangrijk aspect van Karels leven

Portret van Karel V, gemaakt omstreeks 1530 door Jan Cornelisz Vermeyen. (Amsterdam, Rijksmuseum)

vormden, wordt in hoofdstuk 8 beschreven wat er juist in zijn tijd allemaal veranderde op het gebied van wapens en tactiek. Daarna komen in de hoofdstukken 9 tot en met 12 zijn tegenspelers op het Europese schaakveld aan de orde: Frankrijk, Engeland, de Italiaanse stadstaatjes en het Turkse Rijk. Ten slotte bespreken wij kort de ontwikkelingen in Karels gebieden na zijn troonsafstand ten behoeve van zijn broer Ferdinand en zijn zoon Filips II, vooral wat betreft de Lage Landen.

Voordat wij Europa onderdeel na onderdeel gaan behandelen, zullen wij in deze inleiding globaal aangeven wat er allemaal gebeurde in het gebied waar Karel V mee te maken had. Want zelden hebben in een betrekkelijk korte periode van ruim een halve eeuw zoveel indrukwekkende veranderingen op zoveel verschillende gebieden plaatsgevonden als in de periode 1480-1560.

Europa ten tijde van Karel V

De aan de Europeanen bekende wereld werd binnen enkele jaren vele malen groter nadat Christophorus Columbus (1451-1506) in 1492 de aanzet had gegeven tot de exploitatie van Amerika en Vasco da Gama (1469-1524) in 1499 de zeeweg naar het Verre Oosten had verkend, waardoor handel met Azië niet langer meer hoefde te verlopen via Arabische karavaanleiders. De aanvoer van grote hoeveelheden goud en zilver uit de Amerikaanse wingewesten had bovendien enorme economische gevolgen.

Op het gebied van het geestelijk leven vonden zeer uiteenlopende processen plaats. Aan het einde van de 15de eeuw kwam het Italiaanse humanisme tot grote bloei. Lorenzo ('Il Magnifico') de' Medici (1449-1492), Pico della Mirandola (1463-1494) en vele anderen verlegden de aandacht van vrijwel uitsluitend op de godsdienst gerichte intellectuele activiteiten naar de erfenis van de klassieken. Voor de oude Griekse en Romeinse filosofen, geschiedschrijvers, wetenschappers, dichters en toneelschrijvers was ook tijdens de middeleeuwen wel belangstelling gebleven maar lang niet in dezelfde mate.

Ook in de kunst vond een opmerkelijke verandering plaats, want behalve de al eeuwen lang gebruikelijke voorstellingen van bijbelse figuren en scènes, werden nu steeds meer mythologische, allegorische en wereldse voorstellingen gecreëerd. Dat gebeurde vaak in opdracht van de pausen in Rome, de renaissancepausen, die een kostbare levensstijl hadden en meer bezig waren met aardse genoegens dan met het leiden van een kerk die voor de gewone man een steun en leidraad moest zijn. En ze hielden zich bezig met het ondersteunen van kunstenaars en het veroveren van naburige stadstaatjes. Daar kwamen van tijd tot tijd ascetische lieden tegen in opstand, die probeerden af te rekenen met de verloedering van de Rooms-katholieke Kerk, zoals Ximenes de Cisneros (1456-1510) en Girolamo Savonarola (1452-1498). Sommigen eindigden op de brandstapel, anderen slaagden erin hun eigen kloosterorde te saneren, maar op grote schaal gebeurde er vooralsnog niet veel, tot Maarten Luther (1483-1546) in 1517 zijn 95 stellingen publiceerde. Vanaf dat moment was de hervorming niet meer te stuiten, ook niet door het toepassen van de gruwelijke wetten van de Spaanse Inquisitie die waren vastgelegd door Tomás de Torquemada (1420-1498), ook zo'n figuur die nog volop een middeleeuwer was.

Ook op het gebied van de internationale politiek vonden ingrijpende veranderingen plaats. De uitvinding van nieuwe wapens en het ontwikkelen van nieuwe gevechtsmethoden en tactieken leidden tot de teloorgang van de ridderstand en de opkomst van krijgsheren met zeer grote legers van goed gedrilde beroepssoldaten. De krachtigste vorsten hadden zulke legers nodig om van de lappendeken van koninkrijkjes, hertogdommen, graafschappen en stadstaatjes op het grondgebied waarop zij aanspraak maakten, gecentraliseerde grote staten te maken. Dat gebeurde in Spanje na het voltooiën in 1492 van de Reconquista: het heroveren van het deel van het Iberische schier-

De Nederlanden waren een rijk, stedelijk gebied. Het schilderij 'De goudweger en zijn vrouw' van de Vlaamse schilder Quinten Metsys uit 1514 illustreert dit bijzonder goed. (Parijs, Musée du Louvre)

eiland dat in handen van de 'Moren' was geweest. Het gevolg van het intolerante beleid van de 'Katholieke Koningen' Ferdinand en Isabella was dat de joodse bevolkingsgroep moest uitwijken, wat de handel en de nijverheid van het land veel schade toebrengde, en dat de naar Noord-Afrika verdreven moslims onverzoenlijke vijanden van de christenen werden. De 'Barbarische zeerovers' zouden nog eeuwenlang een plaag vormen voor de handel en de zeevaart van de Europeanen. In Frankrijk streefden de koningen ernaar het op de grens van het Iberische schiereiland gelegen Navarra in bezit te krijgen, en het prinsdom Oranje en de hertogdommen Bourgondië en Bretagne in te lijven. Gebieden waarop ook de Habsburgers, Maximiliaan I en zijn kleinzoon Karel V, aanspraken maakten. Ook het enorme gebied van de hertog van Bourbon, middenin Frankrijk gelegen, was een anachronisme en werd door Frans I ingelijfd. In Engeland beroofden Hendrik VII en Hendrik VIII de hoge edelen van hun macht. Zij stelden een ambtenarenapparaat in dat op plaatselijk niveau een min of meer uniform beheer uitvoerde. Dat waren de 'Justices of the Peace', terwijl in Spanje de 'letrados' die functie kregen. De zwakke Duitse keizers slaagden er niet in de meer dan 200 stadstaatjes en vorstendommen tot één geheel samen te smeden, maar hun voortdurende streven naar een gecentraliseerd bestuur kon toch niet helemaal worden tegengegaan door de zich onafhankelijk gedragende

Geboorte van Karel V	1500	
	1501	
	1502	
	1503	Geboorte Ferdinand van Oostenrijk
† Isabella van Castilië – Begin Eerste Gelderse Oorlog	1504	Cisneros regent voor Filips de Schone in Spanje
	1505	
† Filips de Schone	1506	Margaretha van Oostenrijk regentes Lage Landen
	1507	
	1508	De Liga van Kamerijk
Chièvres wordt Karels opvoeder	1509	Slag bij Agnadello; Hendrik VIII koning van Engeland
	1510	
	1511	
	1512	
	1513	Leo X volgt paus Julius II op
Eerste oorlog met Frans I	1514	
Karel meerderjarig; Erasmus wordt zijn adviseur (tot 1521)	1515	Frans I koning van Frankrijk; Slag bij Marignano
† Ferdinand van Aragon – Karel wordt koning van Spanje	1516	
	1517	De 95 stellingen van Luther; † Cisneros
Karel wordt Rooms-koning	1518	
† Maximiliaan I	1519	
Karel wordt keizer van het H. Roomse Rijk	1520	Rijksdag van Worms; het veld van Goudlaken
Tweede oorlog met Frans I; Gattinara Karels voornaamste adviseur	1521	† Chièvres; paus Adrianus VI volgt Leo X op
	1522	
	1523	
Karel verwerft Friesland	1524	Boerenopstand in Duitsland
Slag bij Pavia	1525	† Jacob Fugger
	1526	
Sacco di Roma	1527	Geboorte Filips II
Derde oorlog met Frans I	1528	
De 'Damesvrede'	1529	Belegering Wenen door Suleyman I
Keizerkroning van Karel V	1530	Rijksdag van Augsburg; † Gattinara
Hongeroproer in Brussel	1531	Het Schmalkaldisch Verbond
	1532	Pizarro verovert Incarijk
	1533	Geboorte Willem van Oranje; opkomst Johan Calvijn
	1534	Church of England scheidt zich af
Verovering van Tunis	1535	
Karel verwerft Groningen	1536	Opstelling Schmalkaldische artikelen
	1537	
Vredesverdrag tussen Frans I en Karel V, via Paulus III	1538	
Opstand in Gent	1539	
	1540	
Mislukte aanval op Algiers	1541	Stichting Orde der Jezuiten
	1542	
Gelre en Zutphen definitief deel van Bourgondische Kreits	1543	
	1544	
	1545	Begin van Concilie van Trente (tot 1548)
Begin Schmalkaldische Oorlog	1546	† Suleyman de Grote; † Maarten Luther
Slag bij Mühlberg	1547	† Frans I ; † Hendrik VIII
	1548	
	1549	† Paulus III
	1550	
	1551	Tweede zitting Concilie van Trente
Belegering van Metz mislukt	1552	
	1553	
	1554	
Abdicatie Karel V voor de Nederlanden	1555	Godsdienstvrede van Augsburg; † Julius III
Abdicatie Karel V voor Spanje en Duitsland	1556	
	1557	
Karel V overlijdt	1558	Ferdinand I keizer van Duitsland
	1559	Keizerkroning Ferdinand I
	1560	

Ruiterportret van Karel V. Karel in actie tijdens de Slag bij Mühlberg (1547), geschilderd door Titiaan. (Madrid, Museo del Prado)

Duitse vorsten. In de Lage Landen was het nog moeilijker om tot een centraal bestuur te komen, want de rijke steden in dat gebied werden bestuurd door burgers, handelaars en vaklieden, die het zowel Maximiliaan als Karel V voortdurend lastig maakten en vaak weigerden belasting te betalen. Uiteindelijk wist Karel V toch af te rekenen met dat zelfstandige en opstandige gedoe (zie hoofdstuk 3).

Alle vorsten gingen er in die tijd vanuit, dat zij hun hoge positie te danken hadden aan de wil van God, en dat zij dus geen verantwoording hoefden af te leggen voor hun gedrag. Geheel volgens de adviezen die Niccolò Machiavelli in 1513 vastlegde in zijn boek 'De Vorst' lieten zij het doel de middelen rechtvaardigen. 'Heilige allianties' en 'Eeuwige verbonden' waren geldig zolang het de ondertekenaars uitkwam. Zodra dat niet meer het geval was, verbrak een vorst zijn plechtig bezworen beloften, en zoals in bijna elk hoofdstuk van dit boek blijkt, leidde dat tot voortdurend wisselende bondgenootschappen. Die waren te ingewikkeld, en ook vaak te tijdelijk van aard om ze allemaal uitgebreid te behandelen.

In deze wereld van zich tot moderne staten ontwikkelende grote landen en voortdurend wisselende bondgenootschappen, intern verdeeld door de hervormingsbeweging van Luther en Calvijn en vanuit het oosten bedreigd door de wrede legers van sultan Suleyman de Grote, probeerde Karel V zijn ver uiteen gelegen gebieden samen te smeden tot één centraal geregeerd land. Dat was een onmogelijke opgave. Het was al heel wat dat hij van de rommelige verzameling Bourgondische gebieden één geheel heeft kunnen maken: de Bourgondische Kreits. Het was vrijwel het enige succes waarop Karel kon terugzien toen hij op 21 september 1558 in een Spaans klooster de laatste adem uitblies.

Hoogte- en dieptepunten uit het leven van Karel V. Links: gebeurtenissen in Karels eigen leven. Rechts: gebeurtenissen in Europa die van invloed waren op zijn leven.

Een van de vele portretten van Karel V door Jacob Seisenegger, hofschilder van Ferdinand V in Augsburg. Dit portret in hofkledij (Wenen, Kunsthistorisches Museum), schilderde Seisenegger tijdens Karels verblijf in Bologna in 1532. Het diende als voorbeeld voor het bekendere portret door Titiaan (Madrid, Museo del Prado)